

Валентин Михайлов¹

УКРАЙНА – ЕТНОПОЛИТИЧЕСКИ ПРОФИЛ

Abstract: Ukraine – Ethnopolitical Profile. In this paper ethno political, ethno linguistic and relational features of the Ukraine are presented. The investigation is based on the integral scientific approach, which combines historical-geographical, ethno political and psycho political analyses. Ethnic, ethno-linguistic and civil characteristics of the Ukrainian population and their regional aspects are considered. Additionally the author questioned the traditional ethno-centric approaches usually used to explain the Ukrainian identity – narrow-Ukrainian (nationalistic, pan-Ukrainian), wide-Ukrainian (objective to creation of Ukrainian polytechnics nation), Russian-East-Slavonic and Polish-Central European. Four models of historical policy and national consolidation, adopted from Alexander Smolar, are applied to the Ukrainian example: the policy of subjection (also known as the policy of the gains), the policy of cold civil war, the policy of permanent delimitation and peace co-existence and finally the policy of limited democratic consensus. The choice of one from presented models is an important step to the geopolitical future of Ukraine in Europe and Euro-Asia. It will also play a significant role in the discussion between the biggest and most influential groups in the Ukrainian society (in ethno-regional, political and economical terms) the purpose of which is the formulation of clear geopolitical priorities of the country and overcoming the ethno political and geopolitical dilemmas from the transition period.

Key words: Ukraine, ethnical structure, language structure, religion structure, ethno politics, geopolitics, historical policy.

Увод

Всички сериозни усилия за изграждане на единен теоретичен модел на украинската история и национална идентичност се натъкват на дилеми, дълбоко вкоренени в сложната история и в богатата политическа география на украинските земи, владени през цели епохи от различни държави и доминирани от антагонистично настроени етноконфесионални групи. На тази земя винаги победителите възвеличават своите победи и налагат свой етно-културен и социално-политически модел на населението, а победените се стараят с всички възможни средства да съхранят своя духовен свят и ценности, очаквайки деня, в който отново ще застанат зад кормилото на властта и отново ще диктуват разбиранията си за украинска история, география, народ, език и култура. Възползвайки се от цикличността на този

¹Валентин Михайлов, Stanisav Staszic University of Arts and Sciences, Kielce, Poland, 25-300, ul. Wesola 52 e-mail: vmihailov@wp.pl

своеобразен модел, политическата конюнктура винаги задава официалния тон и стратегическите насоки за изучаването на украинската идентичност.

Именно затова насочваме изследователските си усилия към конструиране на обективен етнополитически профил на Украйна, с отчитане както на различните субективни гледни точки за нейното минало, настояще и визии за бъдещето, така и на стремежа за обхващане на действителния и цялостния исторически багаж на украинската геокултура и геоистория. Възприето е свхашането, че “спецификата на украинската етнополитика се състои в това, че тя традиционно е свързана с геополитиката” (Украинская государственность в XX веке, 1996). Проучването е извършено на основата на интегрален научно-изследователски подход, съчетаващ историко-географски, етнополитически и политико-психологически анализ. Етнополитическата структура и разгледаните модели на историческа политика и национална консолидация служат като база за проектиране на пет сценария (варианта) за бъдещото геополитическо ситуиране на Украйна в пространството на Централно-Източна Европа и Евразия. Като най-важни фактори за геополитическата специфика на Украйна след 1991 г. М. Шмельова посочва: разположението на страната между две различни цивилизации, трактуването ѝ като буферна зона от някои съседни държави, липсата на постоянство в държавната независимост, отсъствието на монолитна национална идентичност на украинците (*Shmelova, 2008*).

Възлови моменти в етнополитическото развитие на украинските земи

Формирането на вътрешните граници на съвременното етнополитическо пространство на Украйна, на етнопсихологията, а също и културното саморазвитие на отделните народи са извън всякакво съмнение вкоренени в природната специфика на страната, в разнообразните ландшафтни зони (планински, горски, степни и лесостепни). Степите и лесостепите заемат 2/3 от територията на страната, на югоизток се простират украинските Карпати, на юг са Кримските планини, чиито най-южни части се характеризират със субтропичен климат. На територията на Украйна попадат и низините Полеска, Закарпатска и Причерноморска. Границата между степите и лесостепите е и традиционният рубеж, отделящ номадите от земеделците, на нея се осъществяват контактите между източното (евразийското) и западното (европейското) културно-политическо влияние. От геостратегическа важност за страната е широкият излаз на Черно и на Азовско море, както и Дунавският воден път, осигуряващ възможности за икономическо взаимодействие със страните от Централна Европа. Природните дадености на украинската територия, географското ѝ разположение на кръстопътя на древни транспортно-комуникационни

маршрути между Изтока и Запада, са били не само източник на благополучие за народа, но именно те обуславят и трагичните моменти в историята на украинския народ (Половецъ, 2006).

Вл. Дергачев подчертава, че трите геополитически ”плочи” на Украйна (Западна, Източна и Южна) са формирани под въздействие на външни фактори и се различават според своите исторически и социокултурни характеристики. Историческият срок на пребиваване на значителна част от Западна Украйна в западноевропейското геополитическо пространство е 700 години, на Източна и Южна Украйна в руското геополитическо пространство – съответно 300 и 200 години. Върху тези исторически периоди се напластява и над 20-вековното развитие на Причерноморието като част от средиземноморското пространство (по Дергачев, 2006).

По своя генезис украинците са част от източнославянската етнолингвистична общност, свързана с общ етнически произход, религия, език, писменост, от многовековно съжителство в рамките на Киевска Рус, на Руската империя и на СССР. Етнокултурната, езиковата и конфесионалната структура на населението в украинските земи се усложнява и допълва с елементи, имплантирани в източнославянската тъкан от Запад – посредством многовековната принадлежност на Украйна, по-късно на Деснобрежна Украйна (или на части от нея) последователно към Литва, Полско-литовската държава, Австро-Унгария.

През XIV в. част от земите на днешна Западна и Централна Украйна формират Киевското княжество, а останалите са част от Великото Литовско княжество. Земите между реките Днепър и Прут от XIV в. влизат в състава на Молдовското княжество, васално най-напред на Полша, а впоследствие – на Турция. След сключването на Люблинския съюз (уния) през 1569 г., днешните украински земи от Великото Литовско княжество преминават в подчинение на полската Корона. Единствено Кримският полуостров и земите на Приазовието не влизат в състава на полската държава, а се намират под политическата власт и културното влияние на Златната Орда, на Кримското ханство и на Османската империя. В края на XVIII в. Кримският полуостров е включен в състава на Руската империя и от този момент до днес славянският елемент в етнокултурната му структура е представен преди всичко от русите.

Във формиралото се през XVI–XVIII в. казачество първоначално преобладават социални мотиви – борба против привилегированата полска шляхта. Впоследствие то се развива като регионална група, на чиято основа през XVIII–XIX се обособява украинският/малоруският етнос. Наименованието “Украйна” се използва в официални документи от XVI в. и първоначално обхваща районите на Среден Днепър и околностите на Киев, намиращи се в този период „на края”, „на пограничието” на руските

земи. Постепенно то започва да се отнася все по-често и за останалите днешни украински земи. Повратен момент в културното и политическото развитие на Украйна е сключеният на 18 януари 1654 г. Переяславски мир, по силата на който земите на изток от Днепър са присъединени към Московското царство като автономна област. Това събитие е резултат от поредица казашки въстания против полската Корона под водачеството на хетман Богдан Хмелницки. Център на казачеството става Запорожката Сеч, ликвидирана от царица Екатерина Втора Велика през 1755 г.

В резултат на продължително културно-исторически влияние, най-вече от страна на Полша, се формира съвременният украински език (както и белоруския), отдалечил се чувствително от руския в лексикално отношение. Непосредствен фактор за духовното отдалечаване на украинците от великорусите е създаването на Униатската (Гръко-католическата църква). През XVIII и XIX в. царското правителство в Петербург не признава украинските диалекти за самостоятелен език, виждайки в тях “малоруско наречие” на руския език. Особено радикална форма за възпирането на етнолингвистичната автономност на украинците е подписаният от Александър II през 1887 г. Емски указ, в съответствие с който се забранява публикуване на материали и книги на украински език.

Обществено-политически условия за издаване и разпространение на книги и вестници на украински език в Руската империя се появяват във времето на революционните събития от 1905-1907 г. През първото десетилетие на XX в. се разширяват и контактите между украинското национално движение в Галиция и в Руската империя, като Лвов (главен град на Галиция) се утвърждава като образователен център и за украинците от изток. В този период патриотите от тези две части се споразумяват да приемат общото име украинци, а продължителните и трудни преговори за оформяне на украинския литературен език завършват с приемане за такъв на диалектите на Деснобрежна Украйна (*Hroch, 2003*). Въпреки че украинското население в подчинената на Австро-Унгария Галиция е губещо в борбата с поляците за политически права, именно в нея то намира благоприятни условия за културно развитие в сравнение с украинските етнически земи в царска Русия, в Буковина и в Закарпатието. В годините преди Първата световна война Галиция е определяна като „бастион на украинството” (*Chojnowski, Bruski, 2006*). В периода между двете световни войни, след краткото просъществуване на Западно-Украинската народна република (1918-1919) и на Украинската народна република (1917-1920), украинският народ попада в две държави – Полша и СССР. Върху украинското население е оказван натиск от страна на полската националистическа политика. Последната се изразява в отесняване на украинския език от обществения живот на Втората Жечпосполита, както и в политика на

католически хегемонизъм в религиозната сфера, пряк резултат от която е разрушаване на стотици православни църкви и борба срещу православието. Само в областта Волин броят на православните църкви намалява от 389 през 1914 г. до 51 през 1939 г. През 1924 г. е приет закон за забрана използването на украинския език в държавните институции.

След първоначалните успехи в СССР от внедряването в етнополитическата практика на ленинския принцип на самоопределение на народите, съветската власт стимулира разпространението на украинския език, печат, литература, създаването на украиноезични училища, утвърждаването на украинско самосъзнание. През 1922 г. е издаден декрет, в който понятието “Малорусия” официално се заменя с “Украйна”. Започналият през 1925 г. процес, известен в литературата като “украинизация”, е добре планиран и се съпровожда с издаване на редица държавни документи в нейна подкрепа. Като резултат от провежданата от съветската власт лингвистична политика руският език е заменян с украинския в училищата, в редица университети и в правно-административната сфера. Към 1932-1933 г. политиката на украинизация е прекъсната и е заменена от сталинистката политика на борба с буржоазния национализъм. След края на Втората световна война и включването на Западна Украйна към СССР на репресии и преследвания е подложена Гръко-католическата църква. От XI в. днешната Закарпатска област, присъединена към Украинската съветска социалистическа република, се развива в пределите на Унгария (и Австро-Унгария), от 1918 до 1939 г. – в Чехословакия, а между 1939 и 1944 г. е окупирана от унгарските войски. Съвременната държавна територия от 603 хил. кв.км се формира през 1954 г. По повод 300-годишния юбилей от присъединяването на Левобрежна Украйна към Русия, честван през 1954 г., полуостров Крим е включен в териториалния състав на Украинската социалистическа съветска република. Този акт на административно-териториално разширение на УССР е до голяма степен продиктуван от личностните предпочитания на тогавашния съветски лидер от украински произход Никита Хрущов (1894–1971).

Съвременна етническа, езикова и конфесионална структура на населението на Украйна

Украйна се характеризира с многонационален състав на своето население. Териториалната структура и социокултурните му особености са резултат на многовековни и сложни етнически процеси, протекли и протичащи под непосредственото въздействие на променливата геополитическа динамика на украинските земи. На територията на Украйна, наследила едва 2,7 % от пространството на бившия СССР, живеят представители на приблизително 130 националности. С изключение на украинците и

на русите, количественото участие на следващите в етническата структура на населението народи е по-малка от 1 % (Табл. 1). Част от тях представляват или автохтонно население (украинци, руси, белоруси, поляци, кримски татари, гърци, румънци, унгарци и др.) или живеят на територията на Украйна от поне 2-3 столетия, какъвто е случаят със значителната българска диаспора. Едно от културните богатства на украинската етнолингвистична реалност е двузичието, а при отделни общности дори триезичието. Например за 19,8 % от белорусите майчин език е белоруският, за 17,5 % – украинският, а за 62,5 % – руският. При групите с количествен превес на лицата, посочили като майчин езика на своята националност (извън русите и украинците), се открояват тези на унгарците, кримските татари, румънците, молдованите, българите, азербайджанците и др. Доказателство за съхранените силни позиции на руския език, резултат от няколкостотингодишния „стаж“ на народите на Украйна в Руската империя и в СССР, доминирани от руската култура, е абсолютният превес при използването му от евреи, белоруси, гърци, грузинци и немци. Руският е посочван по-често като майчин в сравнение с украинския от всички по-големи етнически общности (таб. 2). Единствено при езиковата идентификация на полската общност, разпространена преимуществено в Западна Украйна (предимно в Львовска, Житомирска, Ровенска, Тернополска, Хмельницька и Черновицка област), Централна Украйна (гр. Киев и Виницка област) и в Автономна Република Крим, украинският език е водещ в количествено отношение – 71 %.

В етническата и в езиковата структура като основен проблем изпъква трудното и неясното териториално разграничаване на двата най-многобройни елемента – украинския и руския, породени от приграничността, от междуетническите бракове, от етнокултурните и етнопсихологическите „преливания“ на техните идентичности. Честите спекулации и липсата на общоприети дефиниции за категории като украински руснаци, рускоезични източни славяни, източни славяни, рускоезични украинци допълнително поставя бариери пред научните анализи и пред провеждането на конструктивна политика. В тази връзка Л. Нагорна (2007) препоръчва: „въпреки, че вододелът между „Изока“ и „Запада“ на Украйна винаги е имал реални очертания, условната ментална граница между тях не трябва да бъде абсолютизирана“. След обявяването на независимост от Украйна (на проведения референдум на 1 декември 1991 г. по повод „Акта за обявяване на независимост“ 90,3 % от гласуват „за“) се наблюдават редица значими промени на общонационално и на регионално равнище в етническата и в езиковата структура на населението. Самостоятелното развитие на украинската държава, проукраинската езикова и национална политика, а също и частичната емиграция на руско

население, водят до 5-процентен ръст на самоопределилите се като украинци. Тази тенденция се наблюдава в годините между 1989-та и 2001-ва. Спадът на представителите на руската националност за същия период възлиза на около 4 млн. души (4,8 %), но на този фон истинска културна аномалия представлява това, че дялът на етническите украинци, деклариращи руския като свой майчин език се увеличава от 12,3 до 14,8 %. Съгласно официалните данни от преброяването през 2001 г. украинският език е майчин за 67,5 % от населението, руският – за 29,5 %.

Табл. 1.- Промени в етническия състав на населението на Украйна, 1989-2001 г.

Националност	1989.млн.д.	1989 г., %	2001. млн.д.	2001 г., %
Украинци	37,419	72,7	37,541	77,8
Руси	11,355	22,1	8,334	17,3
Белоруси	0,440	0,9	0,275	0,6
Молдовани	0,324	0,6	0,258	0,5
Крим. татари	0,46	0	0,248	0,5
Българи	0,234	0,5	0,204	0,4
Унгарци	0,163	0,4	0,156	0,3
Румънци	0,135	0,3	0,151	0,3
Поляци	0,219	0,9	0,144	0,2
Евреи	0,486	0,9	0,103	0,2
Арменци	0,54	0,2	0,99	0,2
Гърци	0,98	0,2	0,91	0,2
Татари	0,86	0,2	0,73	0,2
Други	4,089	0,7	0,369	0,9
ОБЩО	51,452	100	48,457	100

Източник: www.ukrcensus.gov.ua

Руският език доминира в етнокултурното пространство и в социално-икономическия живот на Донецка, Луганска, Одеска, Харковска, Запорожска, Николаевска, Днепропетровска област и Автономна Република Крим. Етническите украинци, използващи в семейното общуване руския имат значително по-висок дял – 16,4 %, докато дялът на етническите руснаци, използващи в семейството украински представлява капка в океан – едва 0,3 %. Отчетливо е и установеното неравномерно разпределение при използването на украинския език в регионален разрез. То варира от 81,6 % в Западна Украйна до 4 % в Крим. Значителни диспропорции в разпространението и използването на двата езика се наблюдават и в друг разрез: села-градове, добре обосновани и илюстрирани от доц. М. Днистрянский (фиг. 1). Общо в селата украинският език използва 91,3 % от населението, а в градовете същият дял е значително по-нисък – 61,8 %. В селата едва 2,7 % от етническите украинци посочват руския език за свой роден, а в градовете – 21,8 %. Като доказателство за руско-украинския

билингвизъм служат данните от социологическите проучвания, в които от владеещите украински език граждани (общо 71 %) 79 % заявяват, че владеят свободно и руския (Мовна ситуация в Україні, 2008).

Таб. 2.-Използвани езици от представителите на етнически групи в Украйна,2001 г.

Националност	Езикът на своята националност	Украински език, в %	Руски език, в %	Други езици, в %
Украинци	85,2	-	14,8	0,0
Руси	95,9	3,9	-	0,2
Белоруси	19,8	17,5	62,5	0,2
Молдовани	70,0	10,7	17,6	1,7
Крим. татари	92,0	0,1	6,1	1,8
Българи	64,2	5,0	30,3	0,5
Унгарци	95,4	3,4	1,0	0,2
Румънци	91,7	6,2	1,5	0,6
Поляци	12,9	71,0	15,6	0,5
Евреи	3,1	13,4	83,0	0,5
Арменци	50,4	5,8	43,2	0,6
Гърци	6,4	4,8	88,5	0,3
Татари	35,2	4,5	58,7	1,6
Цигани	44,7	21,1	13,4	20,8
Азери	53,0	7,1	37,6	2,3
Грузинци	36,7	8,2	54,4	0,7
Немци	12,2	22,1	64,7	1,0
Гагаузи	71,5	3,5	22,7	2,3
Други	32,6	12,5	49,7	5,2

Източник: www.ukrcensus.gov.ua

Освен декларираните по време на преброяването национална принадлежност и майчин език, от голямо значение е още изследването на самоидентификацията на населението в основните макрорегиони на Украйна. Според данни на Киевския международен институт по социология за 2004 г., в западните области на Украйна 83 % от населението е представено от моноетнически украинци, 14 % - от моноетнически руси, а лицата с двойна самоидентификация (украинско-руска) са 11 %. Противоположна е ситуацията в юго-източните части на Украйна, сред чието население преобладават етническите руси – 60 %, докато за моноетнически украинци в тях се самоопределят 34 % от гражданите. В южните и източните региони лицата с двойна самоидентификация възлизат на 41 %. За рускоезичните украинци е характерна постсъветската идентичност, за тях изключително важно значение имат понятия като „славянин” или „жител на страна от ОНД”, а

европейската идентичност на западноукраинците те възприемат като моноетническа (Волович, Воропаева, 2007).

На фона на споменатата тенденция редица други индикатори сигнализират за съхранени позиции и за широко разпространение на руския език в социално-културната и в образователната сфера. Освен 15-процентовият дял от населението на рускоезичните украинци е налице и абсолютна доминация при използването на руския език сред някои от останалите по-големи етнически общности. Наблюдава се „информационно-психологическа зависимост” (Дністряньський, 2008) на населението от руската културна продукция, независимо от мерките по ограничаване на излъчванията на рускоезичните телевизионни канали и програми. При печатните издания обаче преобладава дялът на рускоезичните. През цялата 2005 г. на украински език са издадени едва 18,9 % от всички списания в Украйна и 31,3 % (срещу 64 % за рускоезичните) от общия тираж на вестниците. Въпреки мерките за стимулиране на използването на украинския език в обществения и в културния живот, като още по-важна тенденция се откроява нарастването на издаваните рускоезични вестници на територията на Украйна. За сравнение, през 1995 г. дялът на издадените вестници на украински и руски език е равен – по 47 % (Мовна ситуація в Україні..., 2008). Благодарение най-вече на учебниците, по-висок дял на изданията на украински език се наблюдава при книгите – 61,1 %. В още по-критично положение украинският език се намира и от регионална гледна точка, тъй като основните украиноезични издания са концентрирани в Киев и в западноукраинските регионални центрове (Дністряньський, 2008).

Дялът на християните от деклариращите религиозна принадлежност лица възлиза на повече от 97 %. И на тази основа обаче не може да се върви към единение на украинския народ, поне към настоящия етап, защото не само християните в Украйна са поделени на православни и гръко-католици. Разделението засяга и отделните църкви, между които протича „конкуренция за влияние в доскорошното атеистично общество” (Дністряньський, 2007).

Традиционната религия за населението на украинските земи – православието - в организационно отношение днес е поделена между три църкви. Най-много последователи (70 %) има Украинската православна църква на Московския патриархат, с най-голямо влияние в централните, източните и югоизточните части на Украйна. За “разколнически” се определят Украинската православна църква на Киевския патриархат, към която принадлежат 20 % от вярващите, и действащата предимно в западните области Украинска автокефална църква - 9,8 %. Организационният разкол на православието в Украйна, което има потенциал да бъде един от солидните стълбове за консолидация на населението, води до загуба на

позиции спрямо Гръко-католическата (Униатската) църква. Създадена през 1596 г., тя се превръща във важен фактор на социалния, политическия и духовния живот на украинските земи.

Табл. 3. - *Употреба на украинския и руския език в Украйна*

Употребяван език	Език за общуване в семейството	Език, употребяван в ежедневието	Език, употребяван на улицата, в магазина, на общ. места	Език за общуване с колегите в работата или в училище
Изключително украински	34	29,3	24,1	22,3
Предимно украински, рядко руски	8,4	8,6	11,7	12,1
Смесен говор, с използване на украински и руски думи	17,3	15,7	17,8	17,1
Предимно руски, рядко украински	9,7	10,7	15,6	17,1
Изключително руски	29,5	35	30,7	30,2

Източник: Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ, 2008.

Същевременно отношенията между гръкокатолиците и православните са традиционно наситени с напрежение, с взаимно недоверие, с повече или по-малко открита конфронтация. След ликвидацията на Гръко-католическата църква през 1946 г. повече от 30 години тя се развива нелегално и възстановява своите структури в началото на 90-те години. Общият брой на изповядващите униатството в Украйна се изчислява на 4-5 млн. души, концентрирани предимно в Галиция и в Закарпатието. Подчинените на Ватикана църкви организационно също са поделени – Украинската Гръко-католическа църква, разпространена основно в западните райони, и Римо-католическата църква – в централните. Преместването на центъра на униатската църква от Лвов в Киев през 2005 г. се приема като открита провокация и като “кръстоносен поход” към доминиращото в страната православие.

Не обаче наличието на различни вероизповедания и липсата на организационно единство лежат в основата на менталната и културно-политическата подялба на украинското общество. При самоопределението на населението много по-голяма тежест има не конфесионалната, а нацио-

налната принадлежност. По този повод Микола Рябчук отбелязва, че конфликтът на „Двете Украйни”, за който коментаторите често пишат, наистина представлява своего рода „сблъсък на цивилизации”. Но, според него, това в никакъв случай не са католическата и православната цивилизации. “Това е по-скоро конфликт на две православни цивилизации – едната европеизирана, а другата – (про) руска.” (*Riabczuk, 2007*).

Етноцентрични подходи в изучаването на украинската идентичност

Културно-историческите, политическите, езиковите различия между националните общности (главо украинци и руси) и днес подклаждат искрата на разделението и противопоставянето между Западна и Източна Украйна. Л. Нагорна (2007) изтъква като характерен белег за Украйна наличието във всяка регионална група на изработени в течение на столетия константни образи на масовото съзнание, в индивидуалния и в груповия опит на местните общности. Многовековното пребиваване на отделните съставни части на украинския етнос в чуждонационални държавни творения предопределя “ориентационния характер на украинското самосъзнание”.

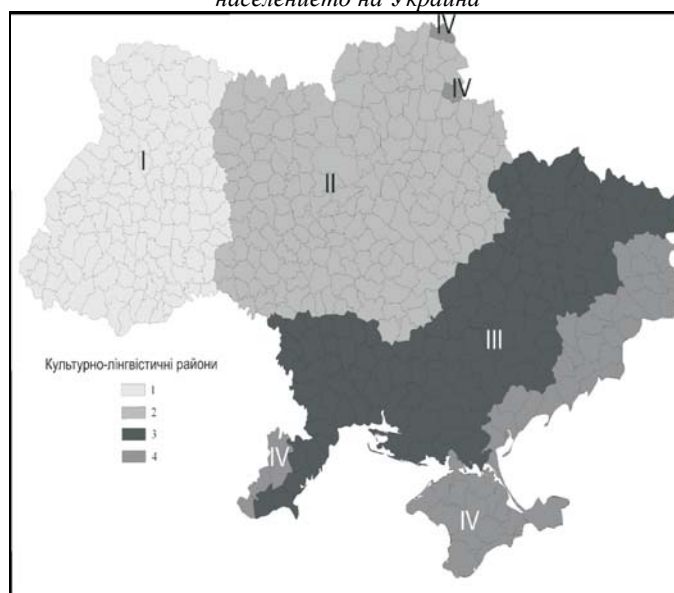
Когато се говори за съвременната украинска етнокултурна и етнополитическа идентичност и при провеждането на конкретни политики в това направление, се преплитат и конкурират минимум четири подхода, които учените и политиците са длъжни да отчитат при формирането на етнополитиката на Украйна и при избора на най-подходящ модел на национални взаимоотношения. Всяка една от основните етнополитически и регионални общности е изработила своя собствена схема за самоидентифициране, свой образ за противника и съответна терминология, с която той се описва и възприема в политиката, в литературата и в социално-битовия живот.

1) Тясноукраински – украинско-националистически, панукраински, западноукраински, който най-общо се стреми да наложи на населението от останалите етнически групи и региони украинския език, своята версия на украинската история, своите символи и национални герои, митове и ритуали. По своето възникване и идеологическо съдържание той е обогрнен както с антируски (против „москалите”), така също и с антиполски (против „ляхите”) черти. В исторически аспект Полша и московците се възприемат като окупатори на украински етнически земи. През постсъветския период стремежите за изграждане на независима и силна украинска държава се основават върху украинската „национална идея”. Подвластните на тази идея обществено-политически кръгове имат за цел създаване на единен „украински народ” посредством консолидация на двете основни идентичности в Украйна – украинско-европейската и руско-постсъветската. Неуспешното

изпълнение на тази мисия се дължи на погрешния подход, възприет от властите – подход, базиран единствено на традициите и ценностите на Галиция. Тази политика, особено интензифицирана след идването на Виктор Ющенко на власт, носи ефект не само в намаляването на броя на рускоезичните училища, в духовното отдалечаване между Украйна и Русия, но също “води да засилване на социокултурната преориентация на някои от помалките народи от проруска към проукраинска” (Дергачев, 2000).

2) Широкоукраински, опериращ главно с понятията “народите на Украйна” и “украинска етническа нация”. В случая може да се говори за проект за създаване на украинска политическа нация по френски модел, изразяващ се в консолидация около гражданската принадлежност на различни социални групи.

Фиг. 1. – Регионални различия в културно-лингвистичната структура на населението на Украйна

Източник: Дністрянський, М. Геополітичні проблеми та перспективні моделі формування культурної самобутності України. Вісник Львів Ун-ту. Серія геогр., 2008, Вип. 35.

Легенда: I – територии (райони) с относително хомогенна украинска културна среда; II – територии с доминация на украинския език в селата и в малките градове и известна асимилация на украинското население в големите градове; III – територии с нарушени етнокултурни връзки между силно асимилираното население на големите градове и частично асимилираното население в селата; IV – територии с остра криза на украинската етничност.

Над Днепър той не успява да се наложи по две причини – първо, поради това, че украинският опит за прилагане на френския модел се осъществява късно – на границата на XX и XXI век, че украинските региони са продължители на свършено противоположни политически и етнокултурни традиции с различна степен на зрялост и консолидация. Второ, негативна роля допълнително изиграва игнорирането от страна на доминиращата група в политическия живот (и малцинствена в количествено отношение) – галичанската, на въпросните традиции и различия. Въпреки всички проблеми на „закъснялото украинско нациетворение” (термин, използван от Микола Рябчук, 2000), единствено широкоукраинският подход е способен да гарантира геополитическото единство и съхраняването на страната.

Но широкоукраинският подход би имал успех единствено, ако бъде поставен не на моно-, а на полиетническа основа, чрез възприемането на Украйна като многонационална държава, гарантираща права и свободи за всички свои граждани. Още повече, в Декларацията за правата на народите на Украйна държавата гарантира равни политически, икономически, културни и социални права на всички етнически групи. Обединителна платформа може да се изгради върху разбирането за културно-езиковата доминация на източнославянския елемент, за равноправно съжителство на украинския и руския език, с обединение около православните ценности и морални традиции, с уважение и разбиране към традициите на гръко-католическата църква в западно-украинските територии.

3) Руско-източнославянски – Украйна и украинците по стара имперска традиция продължават да се наричат съответно Малорусия и малоруси, те са част от великоруския народ, едно от разклоненията на руския етнос. За психологията на украинците въпросният етноним е крайно неприемлив, тъй като в него е заложена частица национално пренебрежение, предполагащо етнокултурна вторичност и непълноценност. Обособените украинско самосъзнание, език и литература се разглеждат като изкуствени явления, резултат от разрушителното и пагубно въздействие върху западно- и южноруските земи на Полско-литовската държава и на Австро-Унгария. За най-крайните привържаници на този подход „украинците са си чисти руснаци”, а Украйна е някаква „измислена” и „изкуствена” държава, за което говори самото ѝ име. Както и останалите схващания за етно-националния характер на Украйна, руско-източнославянското също е обременено от множество митове. Сред тях могат да бъдат открити: заблудата, че съвременният украински и руски езици са изключително близки; митът, че украинският е диалект на руския, а не равноправен член на източнославянската езикова подгрупа; митът, че всички украински патриоти/националисти са настроени винаги

против Русия и против православието и изпитват изключителна любов и привързаност към Полша и католическия свят.

4) Полско-централноевропейски – през неговата призма историческото формиране на украинския етнос се разбира като резултат от благоприятно цивилизационно влияние върху източните славяни от западните части от територията на съвременна Украйна, от страна на Полша, на католицизма и на латинска Европа. В оценките на полски учени и държавници се приема, че за Европа и за западната цивилизация е истински неуспех ограничаването на техния „поход” единствено до Западна Украйна и Западна Беларус, а също и полското поражение – политическо и културно на тези земи с Русия, започнало на границата на XVII и XVIII в. Днес Полша е основен проводник на западно влияние в Украйна и стимулира атлантистката ѝ ориентация и предефинирането на украинската идентичност от източнославянска към централноевропейска.

Модели на историческа политика и възможности за национална консолидация на украинското общество

Възможностите за изграждане на търсения национален модел, който паралелно би могъл да послужи за обяснение на украинското минало и за изграждане на работещи механизми за етнополитическото бъдеще на Украйна, са разгледани въз основа на механизмите за развитие и за взаимно съжителство на различни обществено-политически и етноконфесионални групи в една държава, представени от полския автор А. Смолар (2008). На примера на Полша той предлага четири модела на историческа политика, които, според нас, успешно могат да изпълнят функция на приложна концептуална основа и при изучаването на отношенията и позициите на различните етнически и регионални общности в други страни, включително в Украйна, в която етно-лингвистичният и културно-историческият фактор формират още по-релефно разграничение в обществото. Прилагането на подобен методологически инструментариум в етнополитическите изследвания на украинското общество е напълно обясним и логичен предвид неговите сериозни проблеми с историята. Б. Бердиховска припомня как „В независимостта различните части на страната влизат не само с различно историческо наследство, но и с различни визии за бъдещето ... Героите от западната част на страната са били и в значителна степен остават бандити за изтока. Докато влизащите в пантеона на украинския изток на запад са възприемани като инструмент за налагане на тоталитаризма” (*Berdychowska, 2007*).

Предлаганите от Смолар политики са:

1) Политика на покоряване (завоевателна политика) – изразява се в опит за налагане от страна на управляващите сили на собствена визия

за историята, на собствен патриотизъм, на свое отношение към държавата и към други основни ценности, на които цялото общество (националната общност) трябва да служи. Реализацията на тези цели, според Смолар, има условия за успех единствено в условията на диктатура, а не в условията на съвременно отворено общество.

2) Политика на студена гражданска война – тя се ръководи от подобни убеждения и от стремеж за налагане в обществото на една визия за миналото, обаче при съзнаването от властта на нейните ограничени възможности. Отказът от директно атакуване е съпроводен от: запазване на перманентно напрежение, стремеж за завоюване на нови позиции в информационното пространство и в образователната система, окопаване и самоизолация, подчиняване на всичко на собствената логика.

3) Политика на трайно разграничаване и мирно съжителство – тя се състои в признаването на различни съжителстващи визии за патриотизъм и различни интерпретации на историческите факти, в името на висши ценности като: социален мир, уважение към другомислещите и трайно съжителство на групи с различна ориентация. Интегрирането на различните общности се постига чрез обща памет, чрез обединение около доминираща религия, около споделяни митове или около приеманите правила на обществения живот, около чувство за принадлежност към държавно-политическа общност на равноправни граждани. Разбира се, възможно е, а и трябва да съществуват различия между поколенията, регионите, етническите и религиозните групи в техните разбираня за историята. Но що се отнася до ценностите и основните факти, такива различия настъпват единствено в периоди на драматични кризи.

4) Политика на ограничен демократичен консенсус – при този модел също може да се говори за интеграция в същия смисъл, че и в него е заложено, че всички имат право и че истината е някъде по средата. Съществуват и някои очевидни факти и ценности, като свободата, независимостта, демокрацията, правата на човека, правовата държава. От това произтича и вярата в сближаването, в постепенната интеграция на обществото около общи ценности и модели, при едновременно признаване и уважаване на различията, които произтичат от различните биографии, социално положение, вяра, етнически произход или идеологически убеждения.

Кой от представените четири модела е най-подходящ за анализ и интерпретация на миналото и за проектиране на бъдещето на Украйна? Изхождайки и съобразявайки се с две предпоставки – вековните борби за народностна и езикова еманципация на украинците в рамките на Полша, Руската империя, Австро-Унгария и СССР, както и от неефективната политика от периода на постъветска независимост за налагане на тясноукраинската версия можем да твърдим, че това ще бъде комбинация

от последните два - политика на ограничен демократичен консенсус и политика на трайно разграничаване и мирно съжителство. Теоретично те биха били най-продуктивни за етнополитическата и за социално-икономическата стабилност на украинската държава. Практически обаче е малко вероятно в украинското общество да настъпи консенсус чрез принципа „всички имат право и истината е някъде по средата”, поне не при всяка спорна тема. Не е възможна консолидация в случаите, при които страните в спора трябва да се обединят например по въпроса за реабилитацията в обществената памет на немските колаборационисти от Втората световна война или за представяне като национални герои на воювалите срещу СССР военни формирования. В геополитически аспект днешните украински власти провеждат проевропейски курс, за което са стимулирани в главна степен от Полша, въпреки че поляците не приемат митологизацията и откритото идентифициране на част от украинския политически елит с някои личности и организации с националистически уклон от средата на XX век. Още по-остро на всички опити за представянето като герои на бандеровците и на Украинската въстаническа армия, борили се едновременно против поляци, руси и немци (а в началния етап на войната и съюзник на последните), противопоставя Русия, която пък не приема прозападните и атлантистките аспирации на „оранжева” Украйна.

Елементи от първите два модела са познати от историята на Украйна от XIX и XX в, които вече щрихирахме в раздела за етногенеза на украинците. След обособяването на независима Украйна през 1991 г. отново си пробиват път елементи от модела на покоряването, но доминиращата страна в случая са украинците (украинските националисти). В конституцията на Украйна от 1996 г. (чл. 10) е записано, че държавен език на страната е украинският, а над политиката към руския език и провежданите по отношение на него мерки в сферата на образованието, администрацията, медиите, тегне сериозна политическа и идеологическа обремененост. Към описаните мерки можем да добавим и систематичните опити героите на Западна Украйна да се представят като задължителни за всеки гражданин и съпътстващият ги логичен отказ на населението на изток от Днепър да ги приеме. Мощен инструмент в завоевателната политика на “галичанския” национализъм представлява и дейността на част от съвременните украински учени, поддържащи тезата, че непосредствени наследници на Киевска Рус са именно днешните украинци. Не липсват и абсурдни интерпретации на геополитическата история. Така например, според С. Дацюк и В. Гряновский (вж. Украина: Евразийство и атлантизм...) „културата на Киевска Рус, която наследява Украйна е чисто таласократична, принципно несъвпадаща с културата на

телурократията, насаждана ни от Русия”. Други хипотези, намиращи резонанс и даващи хляб за горещи международни дискусии, са още определянето на Николай Гогол за “украински романтик”, а Николай Бердяев за „украински философ”, както и опитът Големия глад („Голодомор”) в СССР от 1993-1934 г., засегнал не само Украйна и не само украинския етнос, да бъде представен като форма на планиран геноцид на централната съветска власт към украинците.

В един от призивите за правно регулиране на езиковата политика И. Кресина и В. Горбатенко (2008) изтъкват значимостта на езика за утвърждаването на съвременната украинска държава. Той се възприема като стратегически ключ, като “гаранция за националната сигурност, териториалната цялост, националното самосъзнание и историческата памет”. Авторите апелират към приемане на закон за езикова политика (броят на проектозаконите в езиковата сфера в периода на независимост е около 20), който да коригира и да конкретизира чл.10 от Конституцията на Украйна и да поеме функцията на “пазител на държавния език.” Предвижда се приемането на работа в държавната администрация, в граждански организации, в сферата на образованието, науката, културата и др. да става след полагане на изпит за владеене на украински език. Нито подобни проекти, основани на антагонистично начало и на украински лингвоцентризъм, нито непремерените изказвания на президента Ющенко, че в Украйна няма проблем с руския език, са в състояние да тушират лингвистичното разделение. При наличието на повече от 8 млн. етнически руси и на около 50 % от населението, говорещо единствено или предимно на руски език, подобни мерки са предварително обречени на неуспех.

Локалната реакция на провежданата националистическа политика на киевската „оранжева” власт намира израз в пробуждането на регионалния национализъм в изтока и юга на Украйна. Вл. Дергачев (2007) укорява “оранжевата” власт в неспособност за създаване на консолидиран модел на украинското общество и на условия за социално-икономическо развитие на регионите. Но местният патриотизъм също не е основан на принципите на европейския регионализъм, а на териториалния сепаратизъм. В края на краищата националистическият модел на унитарния регионализъм е заменен от „олигархически регионализъм”, също лишен от принципите, заложенни в политиката на ЕС (по Дергачев, 2007).

Геополитически сценарии за Украйна

Вземайки под внимание етническата и езиковата структура на населението на Украйна и моделите на историческа политика и междуетнически отношения, във фундамента на които лежат диаметрално противоположни

идеали, ценности и интерпретации на украинската история и разбиранията за бъдещето на украинската нация, сме извели пет възможни сценария за нейното геополитическо бъдеще.

Първият сценарий за бъдещето на държавата, желан от украинските патриоти както на изток, така и на запад от Днестър, е съхраняване на нейната териториална цялост и единство в резултат на балансирана стратегия и обединяване на социално-политическите групи около фундаментални национални ценности и интереси. Именно сближаването на украинските идентичности по модел на мирно съжителство и демократичен консенсус предоставя възможност за запазване на териториалния интегритет на страната. Върху такава база Украйна би размила до известна степен функцията си на буфер между Запада и Русия-Евразия и би се утвърдила като независим и вътрешно сплотен международен субект, който провежда относително самостоятелна, последователна и предвидима външнополитическа линия.

Основни препятствия пред реализацията на този първи вариант за Украйна – вариант на многовекторната политика, насочена към множество „стратегически партньори”, са не само външните геополитически центрове – Русия, ЕС, НАТО, Полша, Турция и др. Геополитическото положение на Украйна се формира и от вътрешно-политическата и икономическата нестабилност, поредицата от кризи, неуспешните опити за етническа, конфесионална и езикова консолидация от изминалите 18 години на държавна независимост. Въпреки богатите си историко-географски, политически и културно-цивилизационни традиции на обединител на земи и народи в източнославянските земи, Киев демонстрира хронична слабост в мисията си да консолидира регионите на Украйна, чрез постоянни отстъпки и чрез неумение на централната власт да балансира между интересите на различните регионални групировки. Предвид силата и мащаба на изложените обстоятелства, подчертаващи лимитрофното положение на страната, този сценарий остава малко вероятен.

Вторият сценарий за Украйна е проруска ориентация и приоритетно участие в интеграционните структури, развити в постъветското пространство от Русия, Беларус, Казахстан. Такъв вариант остава приемлив за по-голямата част от етническите руси и за част от рускоезичните украинци, особено от средните и старите поколения, за които “тяхната” държава е единствено и само СССР. За съхраняването на съветската менталност свидетелства техният сантимент към Русия и Беларус, изразяван в социологическите проучвания.

Значителният дял на руснаците и на рускоезичните украинци, съседното географско положение, тясната историческа обвързаност, енергийната и икономическата зависимост от Москва са фактори, които

натежават в полза на нейната славяно-руска ориентация. Между двете най-големи славянски държави не съществува рязка граница, украинските и руските земи остават тясно обвързани в икономическо, комуникационно и етнокултурно отношение. Св. Денисенко твърди, че “извън всякакво съмнение славянската идея е продуктивна за украинската държава и общество”, макар, че засега Украйна остава в числото на “неопределените се по отношение на свой интеграционен вектор.” Независимо от европейския избор на държавното ръководство, значителна част от гражданите все още не е готова за присъединяване към Европа, причината за което е очевидна: западният вектор стереотипно се разглежда сред част от населението като алтернатива на сътрудничеството с Русия и като възможна причина за влошаване на отношенията с нея (вж. Славянство между Востоком...).

Проруската опция обаче е крайно неприемлива за проевропейския (предимно униатски Запад) и за демократичните сили, подкрепили Виктор Ющенко и оранжевата революция през 2004 г. Именно на запад от Днепър този **трети сценарий** за Украйна, насочен еднозначно към интеграция в ЕС и към членство в НАТО, има своите най-последователни поддръжници. Тези сили получават непрекъснати стимули от глобалните ядра на атлантизма, които още от началото на 90-те години оценяват стратегическото географско положение на Украйна между Централно-Източна Европа и Евразия. Стратезите на американско-атлантистката експанзия възприемат украинската територия като важен геополитически инструмент, като възможност за оказване на натиск върху Русия, с цел отслабване на военностратегическите ѝ позиции в Централно-Източна Европа и в Черноморско-Каспийския регион.

Гравитирането на Украйна около западната сфера на влияние се осъществява посредством привличането на Киев към инициативи на НАТО, не само „Партньорство за мир”, но също и участие на украински контингенти в Ирак, Афганистан и други чуждестранни мисии на алианса, а отскоро и посредством Източното партньорство на ЕС. При такъв вариант възможно членство в ЕС, съчетано с активно културно и икономическо взаимодействие с Русия, е напълно допустимо, но евентуално приемане в НАТО и изграждане на военни бази на пакта на украинска територия, ще лишат страната от геостратегически суверенитет, а тя ще бъде изцяло погълната от структурите на Запада.

Четвъртият сценарий за геополитическото развитие на Украйна предвижда териториално разцепление, каквото редица анализатори чертаят вече близо две десетилетия. Тезата за политическо разцепление на страната по етнорегионален признак е обединена около два варианта: разпадане на Украйна на самостоятелни държави или поглъщането им (или на част от тях) от съседни страни – от Русия, от Полша и дори от Румъния.

Активна подстрекаваща роля в този процес имат външните сили, имащи своите трайни интереси и разполагащи с организационни лостове за влияние върху политическия и стопанския елит, а също и върху етнокултурните и конфесионалните общности в страната. Една от последните геополитически постановки на проблема е на италианския анализатор Синатти. В своя статия за известното геополитическо списание „*Limes*” той помества карта на „Трите Украйни”, разграничени според силата и дълбочината на руското влияние: *русофилска* – отделяща източните украински територии по линията Одеса–Николаев–Днепропетровск–Харков; *смесена* – централните територии с център Киев; *националистическа украинофилска* – отделяща западните територии по линията Каменец–Подолски–Хмельницьки–Ровно. От геостратегическа гледна точка, според Синатти, при евентуално разделение на Украйна Русия отново би имала най-печеливши позиции сред останалите геополитически конкуренти, понеже източните части с Крим ще се влеят в държавния ѝ организъм, а съществува и голяма вероятност и средните, смесените, да се интегрират към нея (P. Sinatti 2008). Разгледаният четвърти вариант обаче е най-нежелателен и най-неизгоден не само за мира и за стабилността в цяла Евразия, но и от гледна точка на всички украиноезични или рускоезични граждани, живеещи в Донецк или в Лвов, в Харков или в Киев, гледащи заедно на Украйна като на своя родина.

Петият възможен сценарий за Украйна е приемственост с модела, утвърден след обявяването на държавна независимост през 1991 г., с противостоящи една на друга етнорегионални групи, политически фракции и олигархически кланове, съпровождани с променливост и неопределеност на външнополитическите приоритети. Значението на този фактор оценява проф. Вл. Дергачев (2000): “социокултурната биполярност и граничност на украинския народ, прави невъзможна консолидацията на обществото около една от двете културно-исторически традиции – западноевропейската или проруската. Отсъства и политическа партия или движение с реална консолидираща програма”.

Заклучение

Проведеното изследване ни навежда на заключението, че по посока на консолидацията на украинското общество тепърва ще трябва да бъде вложено огромно количество творческа енергия от страна на хилядите учени, ангажирани с изучаването и моделирането на етнополитиката, на историческата памет и на геополитиката на Украйна, за да се сблизят в компромисен вариант аспирациите и надеждите на главните етно-лингво-регионални общности. Във връзка с отлагането на дългоочакваното еди-

нение висша националноотговорна цел на все още неформираната политическа класа остава преодоляването на разделителните линии в обществото. Защото липсата на исторически компромис и на помирение, при цялата етнополитическа амбивалентност на украинското общество, рано или късно ще засвидетелства известната мисъл на М. Рябчук: раздвоеното съзнание благоприятства обществена стагнация, създава илюзия за някакъв вид обществен компромис, за някакъв “трети път”, който на практика води или за никъде, или в “третия свят” (Рябчук, 2000).

Набиращата все по-широка популярност геополитическа концепция за ролята на Украйна като междуцивилизационен възел, според нас, е една от най-перспективните и най-приемливите за бъдещето на младата република. Той може да бъде основан на два от представените модела на историческа политика: на мирното съжителство и на ограничения демократичен консенсус. Осъзнавайки съдбоносното значение на геополитическото положение на Украйна, А. Костарев (2008) подлага на критика консервативните и антагонистичните геополитически теории, изградени въз основа на вечно противостоене: между таласократии и телурократии, между Севера и Юга, между Изтока и Запада, Евразия-Европа, комунизъм-капитализъм. Неговата критика е насочена към това, че във всички тях на Украйна се отреждат функции на „буферна зона” между Русия и Европа или на „последен културен кордон” между православно-славянската и западно-християнската цивилизации. Опирайки се върху географските и историческите предпоставки и върху ценностно-културната ориентация на Украйна, в своята идейно-теретическа конструкция той проектира мястото на страната като независим актьор на световната геополитика, като гарант на ефективна междуцивилизационна комуникация между западната и православно-славянската цивилизация. Костарев отрежда роля на основен медиатор в този диалог именно на Украйна – бицивилизационна, но консолидирана.

Литература

- Волович О. Воропаева Т. Проблеми самоідентифікації російськомовних українців. – Стратегічні пріоритети, 2007, № 4 (5).
- Володимирівна Т. Проблеми правового регулювання мовних відносин в Україні на сучасному етапі. – Стратегічні пріоритети, 2007, № 3 (4).
- Дацюк С., Гряновский В. Украина: евразийство и атлантизм.
www.xyz.org.ua/discussion/atlantism_eurasia.html
- Денисенко, С. Славянство между Востоком и Западом.
www.dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=2543
- Дергачев В. Геополитическая трансформ. Украины. Вестн. аналитики, № 2. 2006.

- Дергачев В. Кризис украинской государственности. Вестник аналитики, 2007, № 4.
- Дністрянський М. Геополітичні проблеми та перспективні моделі формування культурної самобутності України. Вісник Львів Ун. Серія геогр. В. 35. 2008.
- Дністрянський М. Геополітично-культурна цілісність України. Об'єктивні реалії, модерні виклики та перспективи зміцнення. – Універсум, 2007, № 1-2.
- Костирев А. Міжцивілізаційна комунікація як геополітична функція України. – Вісник Київського Національного університету імені Тараса Шевченка/Філософія. Політологія, 2008, № 89-90.
- Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом. Київ, 2008.
- Нагорна Л. Феномен регіоналізму і національна ідентичність в Україні: історичні витоки / Регіональна історія України: Збірник наукових статей, 2007, № 1.
- Половець В. Українознавство. Чернігів, 2006.
- Рябчук, М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення. Київ, Критика, 2000.
- Украинская государственность в XX веке. (Историко–политологический анализ). Киев, Політична думка, 1996.
www.litopys.narod.ru/ukrxxr/zmist.htm
- Berdychowska B. Jeden naród – wiele historii. – Tygodnik Powszechny, 2007, № 41.
- Chojnowski A., Bruski J. Ukraina. Warszawa, Trio, 2006.
- Hroch M. Małe narody Europy. Ossolenium, Wrocław-Warszawa-Kraków, 2003.
- Riabczuk M. Ukraina: Zderzenie cywilizacji. – Gazeta Wyborcza, 10.04.2007.
- Shmelova M. Wielowektorowość w polityce zagranicznej Ukrainy: próba bilansu. – Studia Międzynarodowe, 2008, № 2.
- Sinatti P. L'Ucraina in bilico tra Russia e Occidente. Limes – Progetto Russia, № 3. 2008.
- Smolar A. Władza i geografia pamięci. Pamięć jako przedmiot władzy/ Pod redakcją Piotra Kosiewskiego. Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa, 2008.